

Willem de Bell

Het krijtstrepen verzet en de broers Van Hall

1943 - 1945

In de vroege zomer van 1944, kort nadat geallieerde troepen geland zijn op de stranden van Normandië, meldt Gijs van Hall zich bij de Rijksverzekeringsbank aan de Apollolaan in Amsterdam. Het is het begin van een gewaagde miljoenen dans. Een slimme wisseltruc in de kluis van De Nederlandsche Bank onder het oog van de Duitse bezetter.

Willem de Bell volgt de broers Wally en Gijs van Hall en ontrafelt de geschiedenis van een ondergronds instituut dat uitgroeit tot financier van verzet in Nederland. Een unieke vorm van weerstand in het door de nazi's bezette Europa. Hij zoekt het spoor terug langs een sigarenkistje op het gazon van een villa in Bentveld, een wiegje in een achterhuis en een rafelig zakboekje.

‘Bij verzet tegen de nazi's denk je niet direct aan twee bankiers en hun handlangers. Als een forensisch accountant slaagt Willem de Bell erin hun werkwijze te achterhalen. Een indrukwekkende speurtocht van een bevlogen historicus.’

Prof. Dr. Paul van de Laar,
Erasmus School of History, Culture and Communication

9 789462 499942 >

Inkijkexemplaar

Het krijtstrepen verzet
en de broers Van Hall

Inkijkexemplaar

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van
het Cultuurfonds, De Nederlandsche Bank en het NOT-fonds

het Cultuurfonds

Afbeelding omslag

Joost Hölscher

Ontwerp omslag

Wouter Overhaus

Ontwerp binnenwerk

Bart van den Tooren

ISBN 9789462499942

e-ISBN 9789462499959

NUR 320, 680

© 2025 Willem de Bell, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2025 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

WWW.WALBURGPERS.NL

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inkijkexemplaar

Willem de Bell

Het krijtstrepen verzet
en de broers Van Hall

1943 - 1945

Inkijkexemplaar

Inkijkexemplaar

*'Wall st. Ex-Runner's Fiscal Genius Duped Nazis [...]
the system was a simple one, yet so clever that the
Germans never were able to discover it.'*

WALTER CRONKITE

The New York Times

25 augustus 1945

Inkijkexemplaar

Voorwoord

Een dag in de vroege zomer van 1944. Gijs van Hall meldt zich bij de Rijksverzekeringsbank aan de Apollolaan in Amsterdam – in de archieven van die bank is niets terug te vinden van zijn ontmoeting met chef Beleggingen Paulus van Dam, maar Gijs zal na de oorlog verklaren dat het een beslissend moment was.

In 2010 maakte ik een tentoonstelling en een stripverhaal over zijn broer, Walraven van Hall – hierna zal ik hem Wally noemen, volgens een getuigenverklaring ‘minister-president’ van alles wat verzet was. Ik leerde Aad van Hall kennen, Wally’s zoon. Hij voerde me mee naar zijn kinderjaren. We keken familiefilms. Winter 1939. Zijn vader met besneeuwde hoed. Kinderen op een slee. Zomer 1940. Klimmend in een boom. Linnen broek, suède gympen, een bijna onzichtbaar brilletje. Aad balancerend op een tak, amper vier jaar oud. Die eerste ontmoeting leende Aad mij een brievenboek, een postuum album ami-

corum voor zijn vader. Kwetsbare herinneringen aan een 'elusive pimperl'. Gijs van Hall verzamelde de brieven.

In die tijd las ik de biografie van Erik Schaap over Wally, delen van het '*Koninkrijk*' van Loe de Jong en een studie van jurist Piet Sanders naar de financiering van verzet tijdens de bezetting, uitgegeven in 1960, drie jaar voor mijn geboorte. Ook zocht ik mijn weg door het archief van het Nationaal Steunfonds (NSF), vijf strekkende meter, een fractie van wat er ooit was, grotendeels taaie verslaglegging achteraf – en ik stuitte op een leegte: persoonlijk materiaal van de broers Van Hall uit de bezettingsjaren is nauwelijks bewaard gebleven. Het verleden leek uitgegumd, alsof ik naar een portret keek waarvan de achtergrond was overgeschilderd. In de jaren daarna zocht ik naar tekening onder het vernis.

Het verzet in Nederland beschikte in 1944 over miljoenen, verstrekt door een clandestiene bank, een bijna ambtelijke dienst met borderellen, kwitanties, kassierskantoren en een geheim 'instituut' dat geld leek te maken uit het niets. Een unieke vorm van financieel verzet in het door de nazi's bezette Europa.

Door een opdracht van het Verzetsmuseum in Amsterdam raakte ik in de ban van Wally van Hall, de ziel van die 'dienst'. Volgens overlevering hield hij het verzet bij elkaar met cement van knisperend bankpapier. Gaandeweg wantrouwde ik de monotone verslaglegging achteraf. Steeds hetzelfde beeld van een uit het nest gevallen bankier die als zijn eigen dubbelganger afdaalt in de illegaliteit, zijn heiligverklaring (ook ik ontsnapte niet

aan de verleiding van aanbidding), de vage volgorde der dingen, de schaduw over zijn broer Gijs en bovenal het gebrek aan bronnen uit de eerste hand. De blanco dagen die alleen in mijn fantasie gestalte kregen.

Ik keerde terug naar de archieven, draaide elke snipper om en pulkte aan de draadjes van het weefsel als een forensisch accountant die onvermijdelijk doodlopende wegen verkent. Brieven, strafdossiers, herinneringen, cijferboekjes. Op oude foto's speurde ik naar details. Huzen langs de gracht, flatwoningen, een school in Amsterdam-Zuid. Ik herkende plekken uit mijn jeugd als stille getuigen van deze geschiedenis. Een geschiedenis die bestaat uit talloos veel fragmenten die zonder verbeelding niet in elkaar passen. Om niet te verdwalen koos ik voor een vastomlijnd decor, Amsterdam, waar de clandestiene miljoenen door de burelen van bankiers stroomden. Een decor van pluchen herenclubs, louche handel, kringen van bankiers, en verzetsbrigades – en honderden, zelfs duizenden verzorgers en verzorgden, de onopgemerkten die in de coulissen van de geschiedenis verdwijnen maar eenmaal in het licht het accent verleggen. Ik ploos de namen na in de papieren nalatenschap van een organisatie voor hulp aan Joodse onderduikers. Zij hadden oog voor de 'ander' terwijl de meesten onverschillig bleven. Zij werden deel van een almaar uitdijend illegaal spinsel dat mogelijk nooit bestaan zou hebben zonder het financieringsvehikel van de broers Van Hall, een ondergrondse bank, financier van *Zivilcourage*, een verhaal over individuele keuzes wanneer het recht de burger niet langer beschermt tegen een verpletterende overheid.

Inkijkexemplaar

Cine Kodak Eight

1.

Vriendelijke ogen, bijna tachtig jaar oud. Aad van Hall kijkt door de lens van een zwart boxje. Hij draait aan een hendeltje. Het ratelt. Het is de camera van zijn vader, Cine Kodak Eight, model 25. Aad lacht. Voor ons op tafel liggen kartonnen doosjes in verschoten kleuren. Oude films.

Wally loopt het beeld in, recht vooruit, zwierig, elegant, jasje open, horlogeketting in zijn vest. Donker haar, bijna zwart, zijn hoofd een tikkeltje schuin onder zijn hoed, jongensachtig, tussen wijs- en middelvinger een sigaret. Hij kijkt omhoog naar de gevels, roept iets en zwaait naar de camera. Een meisje in een geruite jas staat met één been op een step, ze wacht tot hij voorbij is, draait zich om en kijkt hem na. Wally van dichtbij, een metalen bril-letje. We zien beelden van een Amsterdamse gracht, een paar jaar voor de oorlog. Er hangt een bord: HERENHUIS TE HUUR. In de verte de spitse toren van de katholieke

kerk aan het Singel. Het is een heldere winterdag. Wally filmt en ziet hoe zijn dochter Attie vanonder haar mutsje naar hem kijkt. Ze stapt voorzichtig van de stenen stoep. Leidsegracht 10.

2.

Hij was een ongrijpbare figuur. Hij kon kortaf zijn, ongeduldig, nerveus en autoritair. Anderen spreken van een bezield geest die altijd haast had, in de kern chaotisch, geen tijd voor bijzaken en toch innemend, een man met ogen onder zijn hoed die je niet snel vergat. Soms valt zijn naam in een brief, een dagboekantekening of strafdossier. Ik zie hem op afgestofte foto's en korrelige familiefilms. Wally aan het roer van een zeilbootje. Hij zit in de zon, eet een sorbet, jakkert door Amsterdam. Hij moet zich op een dag gemeld hebben bij Hörchner & Götzen, commissionairs in effecten, Herengracht 237. Hij verschijnt bij een illegale vergadering in het souterrain van Ben Bromets groothandel voor verbandstoffen en farmaceutische artikelen, dezelfde gracht, nummer 695. Hij is gezien bij een kapperszaak aan de Gelderse Kade, achter gecapittoneerde deuren van bankiersburelen en bij de Raad van Beroep der Directe Belastingen waar de ambtelijk secretaris een schaduwboekhouding bijhield voor Wally en zijn broer, Leidsegracht 5 – schuin tegenover het grachtenhuis waar hij champagne dronk op zijn trouwdag. Of op een broeierige avond, tussen het publiek van de Savoy Club, achter Bellevue aan de Leidsekade, omringd door zwarthandelaren, hun liefjes, Gestapo, bankiers en industriëlen, zij aan zij, loerende

blikken, dicht op elkaar gepakt aan tafeltjes. De muziek swingt achter een sluier van grijsblauwe tabakswalm.

3.

In mei 1940 woonden ze in Zaandam, Westzijde 42, Wally en Tilly, drie kinderen. Attie, ze had de ogen van haar moeder. De kleine Aad, geboren in 1936. Mary-Ann, een baby nog. Nummer 42 was een groot woonhuis. Aad tekent een plattegrond. Links een tuinhok. Het ijzeren scharnier piepte. De voordeur werd zelden gebruikt. Achter het huis lag een diepe tuin tot aan de rivier met een krakkemikkig botenhuisje en een vlonder voor een zeilbootje. In de tuin stond een boom met een houten hut voor de kinderen. Op zolder, naast de kamer van het dienstmeisje, was een verborgen schuilplaats. In het laatste oorlogsjaar kwam Wally alleen nog op zondagen in Zaandam. Dan liep hij achterom, zigzaggend voorbij twee houten schuttingen.

‘Zeg maar tegen moeder dat de olieman er is.’

Wally koesterde zijn zelfgekozen bijnaam. Het mysterie van de olieman die de raderen van het verzet smeerde.

Aad groeide op met verhalen over zijn vader, de ondergrondse bank, het offer. Ons gesprek stukt als ik vraag naar zijn herinneringen. Wat hij weet zijn brokstukken. Hij heeft het familiearchief bijeengebracht en meters dossiers overgedragen aan het stadsarchief in Amsterdam. Het papieren geheugen van de familie gaat een kleine drie eeuwen terug. Bewaarwoede is een beproefd middel tegen vergetelheid. Toch vond Aad weinig van

zijn vader, niets na 1932 en niets uit de jaren dat Wally commissionair in effecten was, geen dagboeknotitie, geen agenda, geen correspondentie, geen enkele persoonlijke notitie over zijn clandestiene bestaan tijdens de bezettingsjaren. Het ritme van zijn leven is gedocumenteerd in bureaucratisch bezinksel, in notariële akten en persoonskaarten, maar het kost moeite over zijn schouder mee te kijken in de jaren van bezetting.

4.

Er is nog een kleurenfilm van de familie uit het eerste oorlogsjaar. Ergens aan de Noordzee. Zomer 1941. Tilly in een strandstoel, bruin haar, rond gezicht. Oom Gijs, azuurblauw zomers pak, wit overhemd, das los in de boord, jasje uit. Hij kijkt over de rand van zijn zonnebril, trekt bekken naar de camera. Bril op, bril af. Zevenendertig jaar, bankierszoon, getrouwd, twee dochters, directeur bij het Amsterdamsch Trustee's Kantoor. Op het strand een vissersorkest, broeken als ballonnen, accordeons. Kinderen spelen met zandkastelen. Gestreepte truitjes, hoedjes tegen de zon. Aad staat bibberend in de golven, een zwart zwempakje met schouderbandjes, als een trapezewerker in het circus. Wally in de branding, opgerolde broekspijpen, pijp in de mondhoek. Een volgend fragment. Hij loopt het beeld in. Mintgroene spencer. Wit overhemd, boord los, zwarte ogen. Mary-Ann op zijn arm. Blozende wangen. Jurkje met pofmouwen.

‘Ik heb alles van horen zeggen,’ zegt Aad. ‘Volgens mijn oudste zuster zijn de kodakfilms het enige bewijs dat vader bestaan heeft.’